

*Олена Леонідівна Львова,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Одвічними цінностями концепції природного права є право людини на життя, свободу, власність, право на повагу до себе та гідний спосіб життя, вони є чинниками формування морального кодексу особистості, її правової свідомості. Вони ж сприяють вирішенню проблем політичного, економічного та духовного життя суспільства, проблем соціальної сертифікації суспільства [11, с. 13].

Із здобуттям Україною незалежності та впровадженням конституційного принципу верховенства права неабиякого значення та актуальності набуває глибоке усвідомлення цінності природного права та його ключової ролі у житті права позитивного. Очевидно, що нині орієнтири природного права розширюють сферу свого впливу і межі дії позитивного права стають гнучкими для згаданих цінностей.

У зв'язку з цим автор має на меті дослідити деякі питання дії природного права, зокрема, його реалізації та впливу на право позитивне.

В юридичній науці зазначеним проблемам присвячено праці С. Алексеєва, В. Бабкіна, Г. Бермана, М. Козюбри, В. Нерсисянца, П. Рабіновича, В. Селіванова та ін. Філософське обґрунтування буття природного права представлено працями В. Культенко, С. Сливки, А. Стовиби та ін.

Водночас маловивченою залишається сфера дослідження взаємодії позитивного та природного права, особливо в процесі реалізації останнього.

Прихильники природного права визначають, що саме за ним криється справжнє право, що ґрунтується на об'єктивній природі – природі Бога, людини, речей. Природне право втілює засади розумності, моральності та справедливості.

Саме на постулатах та ідеях свободи, рівності, індивідуалізму, пріоритету прав людини ґрунтуються сьогодні основні положення Конституції України.

Зокрема, право (саме природне право) привнесло в закон положення, відповідно до якого людина визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

Прибічники інтегративного типу праворозуміння доводять, що право не вичерпується державно-організованою формою свого буття (законом). Дія права відбувається не лише через правові норми, а й через правові принципи, правову політику, правову діяльність і правові відносини, правову свідомість через єдність об'єктивного і суб'єктивного права [2, с. 3-4].

Аналогічне розуміння права можна спостерігати у деяких вітчизняних вчених, які, з точки зору філософії, під правом розуміють сукупність етичних суспільних цінностей, таких як: справедливість, порядок, моральність, правдивість та інші, що ґрунтуються на ідеї соціальної рівності [18, с. 16].

Таке право, щоб стати реально діючим та захищеним з боку держави, повинно мати свій формальний вираз, тобто бути зведеним у певний нормативно-правовий акт, що приймається чи санкціонується державою.

Природно-правові цінності мають стати змістовною характеристикою позитивних законів, природне право має стати правом, так би мовити, верховним. І як справедливо пише С. Андрощук, практично в усіх законах, які, в свою чергу, мають бути спрямовані на захист прав і свобод людини, має бути встановлений принцип верховенства права [1].

Однак, непростим є питання реалізації природного права, адже воно не має офіційної предметної форми.

А. Поляков пише, що право, як і будь-яка ідеальна сутність, позачасове та позাপросторове. Однак, ця ідеальна сутність, щоб бути правом, повинна отримати «плоть і кров», тобто об'єктивуватися, втілитися в значиму форму [15, с. 175]. Інакше воно залишиться сукупністю прекрасних ідей, тобто метою природного права є досягнення нормативного закріплення.

Природне право, підкреслює М. Байтін, практично нездійсненне без позитивного, а духовна основа, моральна сила і стабільність позитивного права коріняться в праві природному. І, відповідно до виразу Р. Лівшиця, «якщо умовно уподібнити право живому організму, то пози-

тивне право можна вважати тілом, а природне право – душею». Природне право об'єктивно потребує нормативного втілення, інакше воно залишиться сукупністю прекрасних ідей, тобто метою природного права є досягнення нормативного закріплення [3, с. 105-106].

Природне право також не має просторових обмежень свого буття та дії. Однак, істинно-моральний зміст природного права, для того, щоб набути чинності, гарантованості та реалізації в межах певного державно-правового простору, має набути визначеної форми, якою є позитивне право у вигляді законодавства.

Оцінка позитивного права як справедливого чи несправедливого здійснюється, на думку Г. Кельзена, з позиції вчення про природне право, згідно з яким позитивне право тільки тоді є чинним, коли воно відповідає природному праву, що конститує цінність абсолютної справедливості. Коли це прийняти, тоді така норма позитивного права, яка суперечить природному праву, не розглядатиметься як чинна. Тоді чинними зможуть бути лише відповідні природному праву норми позитивного права [10, с. 382].

Легістське розуміння права передбачає у праві лише встановлені і законодавчо закріплені державою правила поведінки, і за такого підходу перебільшується значення примусу, який стає чи не основною ознакою права, яка практично виключає з його змісту чисельні моменти ціннісно-правових орієнтацій.

Щодо цього в літературі справедливо підкреслюється: «Легітимація державного юридичного акта передбачає, крім іншого, його обов'язкове вживання в культуру народу. Не легітимований акт не матиме етичного характеру, впроваджуватиметься у життя тільки за допомогою державного примусу і більшістю населення не сприймається як об'єктивно необхідна обов'язкова сила, що, безумовно, породжуватиме в суспільстві проблеми законності» [14, с. 5].

В усіх суспільствах право заохочує віру в його власну святість. Воно висуває вимоги слухняності, які апелюють як до матеріальних, кінцевих та раціональних інтересів людей, так і до віри в їх істину й справедливість. Навіть Йосифу Сталіну довелося повернути до радянського права елементи, які спонукають людей вірити в притаманну цьому праву справедливість, тобто емоційні елементи та елементи священного; в іншому випадку переконливість радянського права повністю б зникла, і навіть Сталін не зміг би правити, користуючись виключно загрозою застосування сили [4, с. 19-20].

Х. Харт, у свою чергу, пише про юридичну чинність та опір закону в контексті концепції права у його зв'язку з мораллю: «Це закон, але він надто несправедливий, щоб його застосовувати чи підкорятися йому». Він відшукує альтернативні способи формулювання морального рішення несправедливих правил, не підкорятися їм і не дозволяти іншим використовувати їх на свій захист. Однак, із несправедливості норми не випливає її нечинність [19, с. 204].

Як справедливо зазначає В. Нерсисянц, «право виступає в якості найвищої соціальної цінності, але лише тоді, коли його норми і принципи втілюються в життя, реалізуються у діях суб'єктів соціального спілкування» [13, с. 416].

Тобто, право існує реально тоді, коли воно об'єктивується, втілюється у життя через правовірну поведінку людей і таким чином досягає свого основного призначення як регулятор суспільних відносин, як основний важіль впливу на різноманітні сфери суспільного життя.

Таке здійснення (втілення) приписів норм права у практичних діях суб'єктів права в юридичній літературі називають реалізацією правових норм [8, с. 177].

Реалізація положень правових норм передбачає соціальну і юридично значиму поведінку суб'єктів, їх позитивну діяльність для досягнення певних соціальних результатів.

Отже, дієвість права позитивного значною мірою залежить від впливу на нього права природного. Його ефективність полягає також у його моральних засадах та соціальній направленості, які мають проявлятися у тому, що:

– право, з точки зору свого найвищого призначення, повинно бути носієм природно-правових вимог щодо прав та свобод особи, відповідати основним природним потребам та інтересам людини;

– право покликане реалізувати одну з найвищих моральних цінностей – справедливість, і не лише стосовно покарання за його порушення, а й добросовісного виконання положень права, зокрема, право своїм змістовним наповненням має спонукати людину поважати право та слідувати його приписам.

В умовах формування громадянського суспільства, коли дійсні правові цінності починають слугувати інтересам людини, відбувається поступовий перехід від формальної законслухняності до ціннісно-поважного ставлення до права, позитивних явищ юридичної дійсності. Правоповага

стає не лише елементом, станом психологічного світу особистості, а й закономірністю, цінністю громадянського суспільства [5, с. 14-15].

Зазначене особливо стосується посадових осіб, залучених до правотворчості та правозастосовної діяльності, яка передбачає значний вплив суб'єктивного фактору, до якого включаються інтелект, ідеологія, свідомість, менталітет тощо.

Практика доводить, що раціонально-розумова діяльність людини задовольняє лише незначну частину потреб її життя. І дивитися на це життя, зокрема, правову, політичну або управлінську діяльність, тільки крізь призму юридичного оформлення і офіційно визнаних таким чином свідомих актів – задалегідь означає обмеження об'єктивної реальності і тим самим закладає потенційну помилку в правове регулювання суспільними відносинами. Невипадково нині актуальною є проблема розроблення і ухвалення не просто юридичних законів держави, а правових законів, що відповідають потребам розвитку людини й усього суспільства [16, с. 71].

Отже, законодавець, приймаючи закони, має глибоко усвідомлювати сутність, природу права і не зводити його розуміння лише як до сукупності юридичних приписів. Адже різницю між правом (*ius*) і законом (*lex*) вбачали ще стародавні римські юристи, які вважали, що в разі розходження між цими явищами *lex* необхідно було приводити у відповідність з *ius* [17, с. 8].

Як приклад можна навести порушення права на життя шляхом легітимації державою штучного переривання вагітності як засобу планування сім'ї. При цьому медицина переконує, що життя людини починається з моменту запліднення. Ембріон є вже живою людиною, просто ще дуже-дуже маленькою, яку не видно, яка відчуває біль і ще не здатна кричати: «я хочу жити!»

Отже, проблема права не може бути зведена до його якогось однозначного розуміння – чи то як сукупності правил поведінки, встановлених державою, чи то як природного, що відповідає природним правам і потребам людини. Право юридичне має відповідати праву природному, лише у такому випадку відбуватиметься їх ефективна функціональна взаємодія і можна буде говорити про існування правового закону, тобто такого, що відображає, передусім, природні права і потреби людей та не суперечить їм.

Таким чином власне і відбуватиметься реалізація природного права – шляхом його належного відображення в позитивному законодавстві.

Закон буде правовим, якщо законодавець – представницький орган держави – адекватно відобразить волю народу. В іншому випадку закон, у тому числі і приписи Основного закону – Конституції, не є правовими і потребуватимуть відповідних змін [6, с. 115].

Пізнати всі природні закони людський інтелект не в змозі, тому природне право є постійним джерелом пошуку. Але головне полягає у тому, що будь-який природний закон ніколи не може суперечити природному праву, навпаки, - він є необхідною складовою системи природного права. Якщо при формуванні норм позитивного закону не враховувати вимоги природного права, його ідеї та постулати, то такий закон буде або «мертвим» (тобто недейовим), або шкідливим для суспільства (що характеризується недовготривалістю його дії). У позитивному праві повинен бути найповніше відтворений дух природного закону. Крім того, кількість природних законів повинна бути чи не найбільшою у позитивному праві. У правотворчості, таким чином, як і у законотворчості, повинні бути відображені основні ідеї природного права, в якому поєднані усі найважливіші людські цінності [9, с. 78].

Оскільки відшукати та сформулювати усі природно-правові закони неможливо, то, звісно, завжди траплятимуться певні недосконалі норми, що не відповідатимуть самій ідеї права. І у зв'язку з цим вкрай важливою стала б розробка та наукове формулювання критеріїв правового закону, які б стали своєрідним індикатором його якості та відповідності праву. І, відповідно, подальша розробка механізму, згідно якому б відбувався аналіз законодавства на підставі таких критеріїв.

Для перетворення закону в закон правовий законодавець покликаний реалізовувати гуманістичні принципи права адекватно суверенній волі всього народу як результату усвідомлення загальнолюдських цінностей [7, с. 7-10].

Так, соціальна цінність права реалізується в соціальній цінності окремих юридичних законів. Закон має соціальну цінність у випадку його відповідності праву.

Є, на наш погляд, ще деякі моменти, які перешкоджають ефективній реалізації правових приписів навіть за умови досконалості їх змісту. Це, зокрема: а) суб'єктивний (або моральний) фактор з боку осіб, що застосовують право (зловживання, хабарі, недбалість, політичний суб'єктивізм, відсутність професіоналізму та правової культури тощо); б) об'єктивний фактор, який полягає в політичній та економічній ситуації в країні (економічна чи політична криза,

нестабільність, надзвичайний стан і т.ін.) [12, с. 12].

За згаданих обставин положення ст. 3 Конституції України, за якою людина визнається найвищою соціальною цінністю, просто втрачають свою ефективність. Прикладом того, як «програє» дана конституційна норма, є підготовчі дії до «Євро-2012», коли життя усієї країни схилилося коло ніг цієї значної, одноразової події, яка має велику цінність для держави. При цьому другорядними стали права та інтереси окремих категорій осіб – підприємців, учнів, абітурієнтів та ін.

У даному випадку політика стала вище права, як це було за радянських часів. Хоча і політика держави, і законодавча діяльність має підкоритися праву у його широкому розумінні й слугувати передусім інтересам людини. І для цього юридична наука має виробити певні критерії правового закону.

З огляду на викладене вище поняття дії природного права можна визначити як об'єктивне існування (буття) права, яке не залежить від волі людини та від часово-просторових меж, і яке здійснює вплив на усі сфери життя людини, суспільства, держави та здатне наповнювати морально-справедливим, природно-ціннісним змістом позитивне законодавство та політику держави.

Як висновок можна констатувати, що реалізація природного права залежить від його належного відображення в змісті правових норм. Це передусім залежить від таких чинників: а) адекватне відображення природно-правових цінностей суб'єктами правотворчої діяльності; б) професіоналізм законодавчих та правозастосовних органів; в) високий рівень правосвідомості та культури зазначених суб'єктів; г) ефективність правореалізації суб'єктами права, що значною мірою залежатиме від рівня відображення в правових нормах природно-правових цінностей, які враховуватимуть природні потреби людини, що, відповідно, спонукатиме суб'єктів права добровільно слідувати його приписам.

Список літератури:

1. Андрощук С. Принцип верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення і реалізації / С. Андрощук // Юридичний журнал. – 2005. – № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: info@justinian.com.ua.
2. Бабкін В. Д. Право і закон: співвідношення / В. Д. Бабкін // Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти. Матеріали XIII історико-правової конференції (м. Чернівці, 20–22 травня 2005 р.). – Чернівці: Рута, 2005. – С. 3-9.
3. Байтин М. И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтин. – М.: ООО ИД «Право и государство», 2005. – 544 с.
4. Берман Г. Дж. Вера и закон: примирение права и религии / Г. Дж. Берман / [пер. с англ. Д. Шабельникова и М. Тименчика]. – М.: Ad Marginem, 1999. – 431 с.
5. Воронова І. В. Правоповага як ціннісне явище громадянського суспільства: автореф. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. В. Воронова. – Х., 2006. – 20 с.
6. Гайворонський В. Яким має бути механізм впровадження принципу верховенства права / В. Гайворонський // Право України. – 2005. – № 10. – С. 110-122.
7. Грищенко А. В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: автореф. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А. В. Грищенко. – К., 2002. – 18 с.
8. Загальна теорія держави і права / [ред. В. В. Копейчиков]. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
9. Занік Ю. Інтелектуальна культура юриста: філософсько-психологічне обґрунтування / Ю. Занік. – Львів: БаК, 2002. – 100 с.
10. Кельзен Г. Чисте правознавство / [пер. з нім. О. Мокровольського] / Г. Кельзен. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
11. Культенко В. П. Історико-філософська реконструкція концепції природного права в контексті аналізу перехідних суспільств: автореф. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії» / В. П. Культенко. – К., 2004. – 17 с.
12. Львова О. Л. Право живе та діє (про ціннісні орієнтації права) / О. Л. Львова // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 1. – С. 11-17.
13. Нерсесянц В. С. Проблемы общей теории права и государства: [учеб. для вузов] / В. С. Нерсесянц. – М.: Норма, 2002. – 832 с.
14. Пахомов І. Адміністративна реформа: предмет реформування / І. Пахомов // Право України. – 2004. – № 1. – С. 3-10.
15. Поляков А. В. Общая теория права: [курс лекций] / А. В. Поляков. – СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2001. – 864 с.

16. Селіванов В. Раціональне та ірраціональне в пізнанні правової дійсності / В. Селіванов // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2 (33) – № 3 (34). – С. 67-83.

17. Селіванов В. Нетотожність права і закону (методологічний аспект) / В. Селіванов // Право України. – 2005. – № 5. – С. 7-11.

18. Селіванов В. Правова природа регулювання суспільних відносин / В. Селіванов, Н. Діденко // Право України. – 2000. – № 10. – С. 10-20.

19. Харт Х. Л. А. Концепція права / [пер. з англ. Н. Комарова] / Х. Л. А. Харт. – К.: Сфера, 1998. – 236 с.

Львова О. Л. Деякі теоретичні питання реалізації природного права

У статті досліджуються деякі питання дії та реалізації естественного права. Вказується на відсутність часових і просторових меж буття та дії природного права. Підкреслюється, що дієвість права позитивного значною мірою залежить від впливу на нього права природного, ефективність реалізації якого полягає, зокрема, у його моральних засадах та соціальній направленості.

Ключові слова: право, природне право, закон, реалізація права, дія права.

Львова Е. Л. Некоторые теоретические вопросы реализации природного права

В статье исследуются некоторые вопросы действия и реализации природного права. Указывается на отсутствие временных и пространственных границ бытия и действия природного права. Подчеркивается, что действенность права позитивного определённым образом зависит от влияния на него права природного, эффективность реализации которого заключается, в частности, в его нравственном содержании и социальной направленности.

Ключевые слова: право, природное право, закон, реализация права, действие права.

L'vova E. Some theoretical questions of realization of natural right

In the article are examined some questions of action and realization of natural right. Specified on absence of temporal and spatial scopes of life and action of natural right. It is underlined that effectiveness of right positive definitely depends on influence on him of right natural, efficiency of realization of which consists, in particular, in his moral maintenance and social orientation.

Key words: right, natural right, law, realization of right, action of right.